

Canon deel 21: Institutionele economie

HANS SCHENK
Hoogleraar aan de
Universiteit Utrecht

Institutionele economie is verankerd in kritiek op de neoklassieke economie. Maar daarmee is ze zelf nog niet gedefinieerd. Twintig jaar geleden merkte Dugger, zelf institutioneel econoom, al op dat institutionele economen zich traditioneel manifesteren als een verzameling ongebonden apostaten, “so getting them all within the perimeters of a manageable definition is not easy – it is a bit like herding stray cats” (Dugger, 1996). Het demarcatieprobleem is sindsdien alleen maar ingewikkelder geworden. Evolutionaire economie, gedragseconomie, post-keynesiaanse economie, socio-economie, en qua labeling het dichtst bij huis, de nieuwe institutionele economie en de economie van instituties – allemaal worden ze afwisselend ondergebracht bij de institutionele economie of er juist buiten gehouden. Een sluitende methodologische of ontologische duiding van de institutionele economie vis-à-vis al deze stromingen, scholen of zelfs paradigma’s is nagenoeg ondoenlijk, zeker binnen het bestek van dit artikel (Davis, 2006). Deze canon refereert vooral aan de bijdrage van de institutionele economie aan de bedrijfseconomie van actuele kwesties als corporate governance en financiële crisis. Maar om alvast enig houvast te hebben, kan met vrucht worden aangesloten bij de definitie die het verklarend online-woordenboek van Merriam-Webster voor de term *institutional economics* geeft: “a school of economics that emphasizes the importance of nonmarket factors (as social institutions) in influencing economic behavior; economic analysis being subordinated to consideration of sociological factors, history, and institutional development”. Deze definitie past goed bij de definitie die de moderne institutionele econoom Hodgson (2006) geeft van instituties als “systems of established and prevalent social rules that structure social interactions”.

Davis, J.B. (2006) The turn in economics: neoclassical dominance to mainstream pluralism? *Journal of Institutional Economics*, 2(1), 1–20.

Dugger, W.M. (1996) Redefining economics: from market allocation to social provisioning. In: C.J. Whalen (red.), *Political economy for the 21st century: contemporary views on the trend of economics*. Armonk, NY: M.E. Sharpe, 31–43.

Hodgson, G.M. (2006) What are institutions? *Journal of Economic Issues*, XL(1), 1–25.

1 HISTORISCHE POSITIES

Algemeen wordt erkend dat de Amerikanen Thorstein Veblen, Wesley Mitchell en John Commons, gevolgd door Clarence Ayres, de belangrijkste grondleggers zijn van de institutionele economie (Hodgson, 1998; Rutherford, 2001). De stroming kende met haar invloedrijke rol bij de totstandkoming van president Roosevelt’s New Deal (1933) een bloeiperiode tijdens het interbellum. Ze werd echter sterk geïnspireerd door twee invloedrijke monografieën die Veblen reeds publiceerde rond de eeuwwisseling (vensters 2 en 3). Na de Tweede Wereldoorlog raakte de stroming lange tijd in de vergetelheid, ofschoon een enkeling als John Kenneth Galbraith met toonaangevende analyses van economisch gedrag en de ontwikkeling van onze economieën het institutionalistische gedachtegoed in ere hield (Galbraith, 1958; 1967). De institutionele economie kwam opnieuw in de belangstelling door met name het werk van de bedrijfseconoom Oliver Williamson en de historicus Douglass North in de jaren zeventig en tachtig, al is er, volgens onder anderen Hodgson (1998), bij Williamson (1975) nauwelijks sprake van institutionele economie, eerder van pseudo-neoklassieke economie. Na het uiteenspatten van de fusiezeepbel in 2001 en de min of meer gelijktijdige ontdekking van grootschalige fraude en zelfverrijking bij onze meest vooraanstaande bedrijven (Enron, Ahold, Parmalat en honderden andere) bloeide

de belangstelling voor het gedachtegoed van de institutionele economie begin deze eeuw op. Op initiatief van Geoff Hodgson leidde dit tot de oprichting van het *Journal of Institutional Economics*.

Galbraith, J.K. (1958) *The affluent society*. Londen: Hamish Hamilton.

Galbraith, J.K. (1967) *The new industrial state*. Londen: Hamish Hamilton.

Hodgson, G.M. (1998) The approach of institutional economics. *Journal of Economic Literature*, XXXVI (maart), 166–192.

Rutherford, M. (2001) Institutional economics: then and now. *Journal of Economic Perspectives*, 15(3), 173–194.

Williamson, O.E. (1975) *Markets and hierarchies, analysis and anti-trust implications*. New York: Free Press.

2 DETERMINANTEN VAN GEDRAG

In zijn *The theory of the leisure class* (1898) beargumenteerde Veblen dat economische prestaties en ontwikkeling vooral moesten worden verklaard uit de sociale en culturele rollen die mensen hebben binnen hun klasse (elite, middenklasse, en arbeidersklasse) en niet uit de interactie van anonieme economische krachten van vraag en aanbod. Dit zou een realistischer kijk op de economie opleveren dan mogelijk zou zijn via de neoklassieke economie waarin de combinatie van rationeel handelen en nutsmaximalisatie evenwichtige economische uitkomsten genereert. Veblens studie zette de toon voor de inbreng van psychologische en sociologische, en zelfs antropologische factoren, in de verklaring van economisch handelen en gedrag. Bestudering van het werkelijke, in plaats van het gedefinieerde gedrag liet volgens Veblen zien dat economisch gedrag vooral sociaal georiënteerd en cultureel geconditioneerd zou zijn (Nagelkerke, 1992). Deze factoren zijn volgens Veblen weliswaar niet in beton gegoten, omdat zij mede bepaald worden door de modaliteiten van de voortschrijdende technologische ontwikkeling, maar zij veranderen

traag en zelden fundamenteel omdat zij worden beschermd door geïnstitutionaliseerde machtsposities. Daarmee zette hij tegelijk een tweede toon, namelijk voor het meenemen van dat door economen doorgaans zo weggepoetste begrip macht. In het boek analyseerde hij in dit verband met name het schaamteloos opzichtige consumptiegedrag van de elite (*conspicuous consumption*) dat volgens hem vooral bedoeld was om klassenbewustzijn te etaleren en slechts een verwaarloosbare bijdrage leverde aan de maatschappelijke welvaart, maar toch ongestraft kon plaatsvinden. Het is van belang te benadrukken dat institutionele economen, toen en nog steeds, instituties niet in de eerste plaats definiëren als maatschappelijke instellingen of organisatievormen. Het gaat hun vooral om formele en informele, zelfs onbewuste gedragsregels. Zo benoemde Veblen de met sociale klasse samenhangende gedragsregels expliciet als instituties. Zij zijn daarmee haast structurele factoren, dat wil zeggen: factoren die weliswaar van inhoud (*content* zouden we heden ten dage zeggen) kunnen veranderen, maar die het menselijke denken en handelen meer bepalen dan de vaak veronderstelde (volledige dan wel beperkte) rationaliteit. Het gewicht van dit onderdeel van de institutionele economie is duidelijk. Waar de toen dominante economie, en veel van de economische wetenschap van vandaag de dag, ten principale aanneemt dat handelen en gedrag uiteindelijk tenderen naar het verkrijgen van de hoogste individuele, en in het verlengde daarvan de hoogste maatschappelijke welvaart, stelden de institutionele economen dat handelen en gedrag in economische zin structureel, dus niet als afwijking, welvaartsondermijnd kunnen zijn en toch kunnen voortduren. Daarmee werd de door neoklassieke economen zo bewierookte kracht van het marktmechanisme op het tweede plan geschoven. In de *Leisure class* werd dit welvaartsondermijnd gedrag met name gelokaliseerd bij de elite in de vorm van conspicuous consumption, in Veblens latere werk werd het ook gelokaliseerd in de productieve motor van de economie, de moderne en vaak grote onderneming.

Nagelkerke, A.G. (1992) *Instituties en economisch handelen: Een onderzoek naar de wetenschappelijke betekenis van de institutioneel-economische benadering*. Proefschrift. Tilburg: Universiteit van Tilburg.

Veblen, T. (1899) *The theory of the leisure class. An economic study in the evolution of institutions*. New York: Macmillan.

3 DE MODERNE ONDERNEMING

In dit laatste bestek is vooral Veblens andere invloedrijke studie, *The theory of business enterprise* (1904), relevant. De institutionele economen van die tijd werden gegrepen door twee snel toenemende, en volgens hen samenhangende, verschijnselen in de economische praktijk waar de toen gangbare economie nauwelijks oog voor had: stapelingen van consolidaties in het bedrijfsleven en de sterke groei van de financiële sector. Veblen uitte in zijn analyses pittig commentaar op de volgens hem asociale wijze waarop de nieuwe, doorgaans beursgenoteerde concerns hun rol vervulden in de economie. In plaats van bij te dragen aan de schepping van maatschappelijke welvaart,

waren op grote schaal allerlei instituties (in de zin van normen en gebruiken) ingevoerd en gegroeid die vooral ten dienste stonden van de schepping van particuliere rijkdom voor de elite. De neoklassieke economie begreep zowel consolidaties als de oprukkende financiële sector als rationele instrumenten die in ons economisch stelsel primair tot ontwikkeling kwamen om meer welvaart te creëren – beide fenomenen behoefden daarom geen speciale bestudering (Whalen, 2009). Als eerste wees Veblen ook op de problematische kanten van de groeiende scheiding tussen eigendom en beheer in het bedrijfsleven. Dit idee is in de jaren dertig door twee andere institutionele economen uitgewerkt tot een nog steeds veel geciteerde monografie op het terrein van corporate governance (Berle en Means, 1932). De institutionele economen bekritiseerden de grootschalige introductie van piramideconstructies, waardoor strategische beslissingen op afstand kwamen te staan van het productieproces zelf en de focus kwam te liggen op financiële, in plaats van productieve belangen. De besluitvormingsmacht binnen de onderneming werd volgens deze institutionele economen grotendeels onttrokken aan de eigenaren dan wel aandeelhouders, en in handen gelegd van professionele managers. Dit droeg bij aan het omvangrijke gebruik van voorkennis bij effectentransacties, financiële manipulaties, kartelafspraken, alsmede aan de groeiende populariteit van het financieren van financiële transacties met schuldpapier dat gedekt werd door weer ander schuldpapier. Fusies die niet gedragen werden door productieve voordelen maar door de bereidwilligheid van financiële markten en banken om transacties te dekken met andere transacties, leidden volgens institutionele economen tot golven van economisch onwenselijke, want onproductieve, consolidaties (fusies). Al deze gekritiseerde ontwikkelingen werden in de nieuw ontstane klasse van professionele managers, die hun presentie nog aandikten door een overvloed aan ineengrijpende dubbelfuncties (*interlocking directorates*), als *normal business activity* beschouwd. Maar volgens

Veblen vraten zij aan de productieve kracht van de economie, waren zij louter gericht op *money making*, en moesten zij in de kern gekwalificeerd worden als speculatieve activiteiten, met alle gevolgen voor de stabiliteit van de economie van dien. De institutionele economen, met Veblen voorop, constateerden daarbij dat de toen heersende economische opvattingen over de kracht van marktmechanismen effectieve vormen van toezicht en regulering in de weg stonden. Het gevolg zou volgens Veblen, Mitchell en Commons zijn dat economieën periodiek neigen naar financiële crises. De grote depressie toonde volgens Galbraith (1954) het analytische gelijk aan van de vroege institutionele economen.

Berle, A.A. en G. Means (1932) *The modern firm and private property*. New York: Macmillan.

Galbraith, J.K. (1954) *The Great Crash 1929*. Londen: Pelican.

Veblen, T. (1904) *The theory of business enterprise*. New York: Scribner's & Sons.

Whalen, C.J. (2009) An institutionalist perspective on the global financial crisis. *IRL Working Paper 4*. Ithaca: Cornell University.

4 **EMPIRISCHE BELEIDSGERICHTE ECONOMIE** Terwijl de neoklassieke economie zich vooral concentreerde op de constructie van hypothetische modellen, had de institutionele economie steeds gewerkt aan verklaringen van geobserveerde ontwikkelingen. Dat bracht de economen haast automatisch op twee andere van belang zijnde sporen: dat van empirische categorisering en meting, en dat van het zoeken naar vormen van beleid die een effectief antwoord konden geven op de geconstateerde problemen (respectievelijk, in de woorden van Veblen zelf, misstanden). Institutionele economen speelden dan ook een belangrijke rol in de totstandkoming van beleidsgerichte onderzoeksinstituten in de Verenigde Staten, zoals het National Bureau of Economic Research (NBER) en het Brookings Institution. Het NBER werd door middel van een groot aantal empirische studies al snel het voor-aanstaande instituut dat het heden ten dage nog steeds is. Onderzoeksdirecteur Wesley Mitchell, inmiddels een autoriteit op het terrein van de conjunctuurtheorie (Mitchell, 1927), geleidde het instituut in de richting van een groot aantal empirische studies over vraagstukken die nu tot het 'reguliere' domein van de economie worden gerekend, maar in die tijd door de neoklassieke economie als te aards werden beschouwd, onder meer betreffende collectieve arbeidsovereenkomsten, loonvorming, sociale zekerheid, regulering van openbare nutsbedrijven, en externe effecten. De focus op empirisch en beleidsrelevant werk was zo sterk dat institutionele economen wel werd verweten zich te buiten te gaan aan *measurement without theory* (Koopmans, 1947). Rutherford (2001) betoogt daarentegen dat de empirische gedrevenheid van de institutionele economen en hun zucht naar data juist de basis hebben gelegd voor wat later bekend zou worden als empirische economie ofwel econometrie. Net als Hodgson (1998) wijst hij er bovendien op, dat van een theoretisch vacuüm geen sprake is. De institutionele economie heeft eenvoudigweg andere aspiraties dan de neoklassieke economie. Volgens Hodgson is de

institutionele econoom niet op zoek naar de formulering van een algemeen model dat steunt op zijn ideeën inzake instituties, maar naar sluitende analyses van specifieke, in de praktijk observeerbare kwesties met behulp van die ideeën. De institutionele economie hanteert, aldus Hodgson, een methode die daarmee meer lijkt op die van de biologie dan die van de natuurkunde. Terugkerend naar Veblens *Theory of business enterprise* kunnen we het zo zeggen: de vaststelling dat sommige (grote) ondernemingen zich te buiten gingen aan onproductieve consolidaties, impliceert niet automatisch dat ook andere (kleinere) ondernemingen dat deden of zouden doen. De institutionele econoom ten tijde van Veblen trachtte niet een algemene theorie van de onderneming (*theory of the firm*) te formuleren maar een verklaring te geven van het empirisch waargenomen optreden van onproductieve fusies. Dergelijke analyses werden bovendien ingebouwd in bredere beschouwingen van de economische ontwikkeling. Zo werd, zoals we gezien hebben, niet alleen bestudeerd hoe bepaalde instituties leidden tot bepaalde gedragingen, tevens werd geanalyseerd wat daarvan de consequenties konden zijn voor de schepping van maatschappelijke welvaart, en vervolgens welke vormen van beleid noodzakelijk waren om negatieve consequenties te voorkomen. Zo leidde de analyse van financiële markten en het bankwezen binnen president Roosevelts New Deal tot de Glass-Steagall Act van 1933. Deze wet verbood commerciële banken om voor eigen rekening te handelen in effecten en om te fuseren met investeringsbanken (wier belangrijkste activiteit juist die handel in effecten is). Ook werd het moeilijker gemaakt om de handel in effecten te financieren met andere effecten als onderpand.

Hodgson, G.M. (1998) The approach of institutional economics. *Journal of Economic Literature*, XXXVI (maart), 166–192.

Koopmans, T.C. (1947) Measurement without theory. *Review of Economics and Statistics*, 29(3), 161–172.

Mitchell, W.C. (1927) *Business cycles: the problem and its setting*. New York: National Bureau of Economic Research.

Rutherford, M. (2001) Institutional economics: then and now. *Journal of Economic Perspectives*, 15(3), 173–194.

5 ACTUELE RELEVANTIE

Zoals Rutherford (2001) expliciet, en Davis (2006) impliciet laten zien, zijn vele institutionalistische bevindingen, concepten en ideeën inmiddels overgenomen door, respectievelijk geïntroduceerd in modernere economische stromingen. Psychologische leerstellingen hebben hun weg gevonden naar de gedragseconomie en de financiële economie; iedere econoom is tegenwoordig vertrouwd met Simons concept van beperkte rationaliteit dat, volgens Simon (1979) zelf, sterk geïnspireerd is op de vroege institutionele economie; regulerings- en toezichtsvragen zijn een vast onderdeel op de agenda van Law & Economics geworden, en contracttheorie op die van de rechtseconomie; de ontwikkeling van sociale conventies wordt via allerlei configuraties bestudeerd in de speltheorie, terwijl vraagstukken van corporate governance niet meer weg te denken zijn uit de financiële economie en het ondernemingsrecht. De institutionalistische aandacht voor vraagstukken rond concentratie, oligopoliegedrag en prijsstrategie (Means, 1972) heeft geleid tot een eigen vakgebied, *industrial economics*. De moderne economische geschiedenis heeft sociale oriëntatie, alsmede culturele en ideologische conditionering omarmd in de verklaring van institutionele ontwikkeling (North, 1990). Ook in het beleid zijn erfenissen van de institutionele economie gemakkelijk herkenbaar, denk aan sociale zekerheid, wetgeving op het terrein van collectieve arbeidsovereenkomsten, bescherming van aandeelhouders, en concentratietoezicht.

De institutionele economie heeft dus veel sporen nagelaten in de economische wetenschap en het overheidsbeleid. Of ook de belangrijkste grondlegger van het institutioneel-economische gedachtegoed hier echter tevreden mee zou zijn, is de vraag. Veblen ruimde immers een groot deel van zijn werk in voor het blootleggen van factoren die tot *duurzame* welvaartsondermijning konden leiden. De focus van grote bedrijven op *money making* in plaats van op productieve investeringen, en de bereidheid van financiële markten en banken om financiële transacties af te dekken met andere financiële transacties, doen economieën tenderen naar financiële crises. Waar Veblen in feite avant la lettre voor waarschuwde was de financialisering van de economie, een economie waarin securitisering attractiever zou zijn dan investeren in productiviteit (Palley, 2014). En juist dit deel van zijn gedachtegoed werd niet geïncorporeerd in de modernere economische stromingen. Zijn analyse van speculatieve tendensen werd wel overgenomen door de als post-keynesiaans bekend staande crisistheorie van Minsky (1986), maar ook die is nooit doorgedrongen tot de hoofdstroom van de economische wetenschap (al heeft ze na 2008 een soort wedergeboorte doorgemaakt). Op het financieel-economische beleidsterrein werd een van de paradepaardjes van het institutionalistische engagement, de Glass-Steagall Act, in 1999 ingetrokken. Daardoor werd

het banken weer toegestaan om financiële conglomeraten te bouwen waarin de handel in effecten voor eigen rekening, net als vóór 1933, werd vermengd met hun deposito-functies. De financiële crisis van 2008 heeft laten zien wat hiervan de consequenties zijn geweest (Beachy, 2012). Het is slechts een kleine geruststelling dat in 2010 opnieuw een soort Glass-Steagall Act is ingevoerd, de Dodd-Frank Act. In de wandelgangen wordt deze wet terecht 'Glass-Steagall Light' genoemd. Minder geruststellend voor institutionele economen is ongetwijfeld dat nog zo recent als 2004 in Europa overnameregulering werd geïntroduceerd die haaks staat op de bevindingen van Veblen c.s., en steunt op een *unvervroren* geloof in de efficiëntie van de *market for corporate control* (Nenova en Schenk, 2011). De heroverweging die anno 2015 plaatsvindt zal daar, zo lijkt het tenminste, niets aan af doen.

Daar staat echter tegenover dat het neoklassieke paradigma in de periferie van de economische wetenschap minder centraal staat dan het huidige en recente economisch beleid zou doen vermoeden en de institutionele economen indertijd met recht konden stellen. De gedragseconomie heeft inmiddels erkende bijdragen geleverd die rationaliteit en nutsmaximalisatie ter discussie stellen of zelfs terzijde schuiven. De recent door Rodrik (2015) met verve verdedigde modelmatige aanpak laat bovendien veel ruimte voor het spelen met een welhaast oneindige verzameling gedragsassumpties. Maar toch zouden institutionele economen graag zien welke modellen niet alleen in experimentele situaties mogelijk zijn, doch welke daadwerkelijk in de economische praktijk van alle dag opgeld doen. Dat het door moderne institutionele economen als Hodgson zo geaccentueerde gewoontegedrag daarbij een belangrijke rol zal spelen, lijkt voor de hand te liggen, maar zal empirisch veel breder moeten worden ingevuld dan nu slechts gedaan is voor een van de door Veblen meest gehekelde kwesties, de alomtegenwoordigheid van onproductieve consolidaties (Péli en Schenk, 2015).

- Beachy, B. (2012) A financial crisis manual: causes, consequences, and lessons of the financial crisis. *GDEI Working Paper 6*, Medford, MA: Tufts University.
- Davis, J.B. (2006) The turn in economics: neoclassical dominance to mainstream pluralism? *Journal of Institutional Economics*, 2(1), 1–20.
- Means, G.C. (1972) The administered price thesis reconfirmed. *American Economic Review*, 62 (juni), 292–306.
- Minsky, H.P. (1986) The evolution of financial institutions and the performance of the economy. *Journal of Economic Issues*, 20(2), 345–353.
- Nenova, T. en H. Schenk (2011) Europe's takeover directive and the takeover market: some fundamental issues. In: W. Oostwouder en H. Schenk (red.), *Corporate governance. current issues and the financial crisis*. Deventer: Kluwer, 95–116.
- North, D.C. (1990) *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge, VK: Cambridge University Press.
- Palley, T.I. (2014) *Financialization*. Londen: Palgrave.
- Péli, G. en H. Schenk (2015) Organizational decision-maker bias supports merger wave formation: demonstration with logical formalization. *Quality and Quantity. International Journal of Methodology*, 49(6), 2459–2480.
- Rodrik, D. (2015) *Economics rules. The rights and wrongs of the dismal science*. New York: W.W. Norton.
- Rutherford, M. (2001) Institutional economics: then and now. *Journal of Economic Perspectives*, 15(3), 173–194.
- Simon, H.A. (1979) Rational decision making in business organizations. *American Economic Review*, 69 (september), 493–513.

ESB canon van de economie

Onderwijseconomie ◇ Monetaire economie ◇ Internationale en ontwikkelingseconomie

◇ Ondernemerschap ◇ Woningmarkt ◇ Innovatie ◇ Arbeidsmarkt ◇ Openbare financiën ◇ Economische Geschiedenis

◇ Energie ◇ Gezondheidseconomie ◇ Milieueconomie ◇ Marketing ◇ Sociale zekerheid ◇ Internationale monetaire economie ◇

Personeel & Organisatie ◇ Gedragseconomie ◇ Pensioenen ◇ Technologie & Arbeidsmarkt ◇ Beleggingsleer

◇ **Institutionele economie** ◇ Econometrie ◇ Groei & Conjunctuur ◇ Ruimtelijke economie ◇ Marktordening

VOIGENDE KEER IN DE ESB CANON VAN DE ECONOMIE: **ECONOMETRIE**